

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ג, תשי"ב-תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

כיצד מביעים אפשרות של קבלת פעולה?

סגולה ידועה של לשוננו ושל הלשונות הקרובות לה היא בניית התיבות על יסודות השורש והמשקל. אם נסדר את אוצר המלים שלנו בקבוצות לפי המשקלים ונשווה את הוראות המלים המהוות קבוצת-משקל אחת, נגלה ברבות מהן — מלבד המושג המיוחד לכל מלה על יסוד שורשה — גם מושג נוסף משותף, הנובע מן המשקל. לרוב המשקלים יותר מהוראה אחת ולקצתם הוראה מקיפה וכללית כל כך, שקשה לפעמים לציין את המשותף למלים בנות משקל אחד. לעומת ריבוי ההוראות של משקלים במקורות לשוננו, אנו משתדלים כיום — לצורך חידוש מלים — ליחד לכל משקל משמעות אחת. נטייה זו רצויה בלי ספק, כי היא משווה לשפתנו את הבהירות והקביעות הדרושות בתקופת הטכניקה והמדע.

בלשונות ההודו-אירופיות ממלאות תחליות וסופיות, המצטרפות לשורש, את התפקיד הנתון אצלנו למשקל. מן השורש ג-ב-ה אנו בונים את המלים „גִּבְהָה” ו„גִּבְהוּת” על משקל „פֶּעַל ו„פִּעְלוֹת”, ואילו מן high באנגלית נוצרים על ידי הוספת סופיות height ו„highness. כמו שמשקל השם „מִגְרָד” מקשר בעברית את המושג היסודי של ג-ר-ד עם המושג של כלי, כך עושה זאת באנגלית הסופית -er-ההוספת scrape לשם הכלי scraper.

כדי לחדש מלה למושג, שעדיין אין לו חבעה בעברית,

לא יקשה בדרך-כלל על אנשים בקיאים בלשוננו ויודעים את המקצוע הנדון למצוא את השורש הנכון ולבחור במשקל בבניין ההולם. אבל לפעמים נתקל המחדש בבעיה כוללת יותר, שעדיין לא נמצא לה פתרון, והיא מקשה את יצירת המלה האחת המבוקשת. הוא בא לתרגם מלה לועזית, שהעניין מחייב את תרגומה המדויק, והנה היא שייכת לקבוצת מלים בעלות איבר משותף אחד. והאיבר המשותף לקבוצה כולה — תחילית או סופית — תובע תמורה עברית, שתתאים לא רק למלה האחת שלפניו, אלא לכל בנות הקבוצה.

בין השאר אמורים דברים אלה גם בתחיליות הלועזיות dis-, de-, re-, ex- ,וכו', שבעית תרגומן טעונה עוד עיון רב. אך הפעם נייחד את הדיבור על סופית לועזית אחת, שעברה מן הרומית לרוב לשונות אירופה: באנגלית צורתה -able או -ible, וצורתה בשפות הרומניות דומה לזאת. בשפות אחרות יש תמורתה סופית אחרת, בגרמנית למשל, -bar. זאת היא סופית של שמות-תואר, ומובנה העיקרי המעניין אותנו כאן הוא: האפשרות, הכושר או הנוחות לקבל איזו פעולה. readable באנגלית, lisible בצרפתית, lesbar בגרמנית — פירושן: נוח לקריאה, שאפשר לקראו; eatable, manageable, essbar — פירושן: ראוי לאכילה, שאפשר לאכלו; compressible — שאפשר לדחוס אותו; bewohnbar, inhabitable — שאפשר לדור בו.

אמנם לא התקשינו זה עתה להסביר בעברית את מובן המלים הלועזיות, ולעתים קרובות טובה או מספיקה בלשון רגילה דרך זו של תרגום במלים אחדות ושונות לפי

העניין. אבל סופיות אלו משמשות בתרבה מונחים טכניים ומדעיים, ושם על כל פנים הכרחית צורה קבועה, אחידה ומדויקת של הבעת המושג. ואם נזכור, שיש צורך גם בשמות מופשטים כגון compressibility, ברור, כי באלה ודאי לא יצלה תרגום במלים רבות.

הבעיה אינה חדשה, וכבר ניסו לפתרה בדרכים שונות: פתרון ידוע ונפוץ למדי הוא קביעת משקל מיוחד, משקל פְּעִיל, לצורך זה, וכבר נוצרו כך שמות-תואר רבים: שְׁבִיר (קל להישבר, שאפשר לשבור); קָרִיא (נוח לקריאה); קָרִיף (שאפשר להחליפו) וכדומה. אכן קביעת משקל מיוחד היא הדרך הנכונה לפי מבנה לשוננו, ועל משקל פְּעִיל כבר נוצרו כמה מונחים נוחים, אבל גדול הספק, אם משקל זה עשוי להנחיל לנו את הפתרון הכולל תרצוי.

הרי כמה קושיות, שאי-אפשר, לדעתי, לתרצן:

(א) משקל פְּעִיל עצמו והמשקלים הדומים לו פְּעִיל (בפתח ובדגש) ופְּעִיל (בשווא) כבר משמשים בשמות-עצם ובשמות-תואר רבים מאוד ובעלי הוראות שונות. רק דוגמה אחת מרבות: מן השורש קָבַב יהיה שם-התואר החדש, שיציין דבר שאפשר לסובבו: קָבִיב. כלום אפשר להעמיס הוראה חדשה על מלה שגורה זו?

(ב) קשה מאוד להשתמש במשקל זה בשרשים לא-שלמים כגון עִי, עִי, לִי. מה יהיה שם-התואר על משקל פְּעִיל משורש „רָאָה“, לְמַשֵּׁל? רָאִי, רָאִהוּ! ומשורש בִּין? בִּיִן או בִּוִּין? קשיא!

(ג) מן השרשים בני ארבע אותיות, שמספרם

חולך וגדל בלשוננו, אי-אפשר לגזור מלים על משקל פְּעִיל.
(ד) השמות המופשטים משמות-תואר אלה ייבנו, כמובן, על משקל פְּעִילֹת. והנה משקל זה משמש לנו גם ליצירת שמות מופשטים מן פְּעוּל. מן קסור, למשל, אנו גוזרים מְסִירוֹת; כלום יכול מְסִירוֹת להיות גם שם מופשט מן קְסִיר? מצבו של חומר דְּחוּס נקרא: דְּחִיסוֹת כיצד תוכל דְּחִיסוֹת לציין — בטכניקה ובמדע המדויק! — גם כושר החומר להידחס?

(ה) החסרון העיקרי של משקל פְּעִיל הוא, שאינו מבדיל בין בנייני הפעלים, שאליהם שייכים שמות-התואר. רוב הפעלים שלנו משמשים בבניינים אחדים בהוראות שונות, ורצוי שהוראתו המדויקת של הפועל תופע גם בשם-התואר. השומע, למשל, שם-תואר שְׁלִים, לא ידע כלל, אם מן הפיעל שְׁלִים הוא בא אם מן ההפעיל הַשְׁלִים.

ניסיון אחר לפתרון בעִיתנו נעשה על-ידי השימוש במלה הארמית בַּר (בנקבה: בַּת). הנוקטים שיטה זו מסתמכים על דוגמות מן התלמוד, ששם אנו מוצאים צירופים כאלה: בַּר-חַיבָּא, בַּר-מַחִילָה, בַּר-תְּשׁוּמִין, בַּת-הַקְּרֵבָה. אמנם לא תמיד יש לביטויים אלה שבגמרא אותה המשמעות הדרושה לנו, אבל לשם חידושינו לא היה קשה לייחד הוראה מסוימת אחת לצירוף בַּר עם שם-פעולה. הקושי המעכב את קבלת הפתרון הזה הוא ביצירת שמות מופשטים מצירופים אלה. יפה ונוח לומר, למשל: „החומר תוזה הוא בַּר-דְּחִיסָה“. אבל מן „בַּר-דְּחִיסָה“ נצטרך לגזור „בְּרוֹת-דְּחִיסָה“; וכלום נוכל להתרגל לומר, למשל: „בְּרוֹת-הַדְּחִיסָה של החומר היא פחותה“?

יש שהשתמשו בבינוני הנפעל והתפעל לצוהכנו.
וקצת ביטויים מסוג זה שגורים גם בפינו. כיסא מתקפל —
הוא כיסא שאפשר לקפלו. אולם ברור, שפתרון זה אינו
ממלא את דרישתנו לצורה ברורה וחד-משמעית.

ההצעה האחרונה היא לייחד לשמות-התואר המפוקשים
משקלים הבנויים על שמות-הפעולה של הבניינים השונים
בתוספת יו"ד היחס: מפועל בבניין קל ייגזר משקל פְּעִילִי
מבניין פיעל — משקל פְּעוּלִי, ומבניין הפעיל — משקל
הַפְּעִילִי. מן הפועל נְהוּג, למשל, נבנה: נְהִיגְתִּי — דבר
שאפשר לנהוג אותו (dirigible); מן קפץ בפיעל — קפצִילִי
(collapsible); ומן הִבֵּן בהפעיל — הִבְנִיתִי (intelligible).
לשם קיצור ונוחות-יתר אפשר להשמיט את התי"ו בקל
ובהפעיל ולומר נְהִיגִי במקום נְהִיגְתִּי והִבְנִי במקום הִבְנִיתִי,
כמו שאנו אומרים מְדִינִי (ולא: מְדִינְתִּי) מן מְדִינָה וכמו
שמצאנו הִתְחַלִּי (ולא: הִתְחַלְתִּי) מן הִתְחַלָּה. השמות
המופשטים משלוש המלים הנ"ל יהיו: נְהִיגִיות — קפּוּלִיות —
הִבְנִיות.

בלי ספק נראית הצעה זו מתמיהה בראשונה, אבל
זה טבעם של רוב החידושים. ולמעשה אין החידוש חדש
כל-כך. כלום אין קוראים „שימושי“ לדבר, שאפשר להשתמש
בו? ועוד: אין צורך להוציא מפני-החידוש הזה את המלים
הבנויות בדרך אחרת והשגורות בפינו. אבל במקום שהדרכים
האחרות אינן נותנות לנו מלים נוחות וברורות די הצורך —
כפרט בלשון המדע, הטכניקה, הכלכלה וכו' — עשויים
המשקלים פְּעִילִי, פְּעוּלִי והפְּעִילִי לשמות-תואר והמשקלים

פְּעִילִיּוֹת, פְּעוּלִיּוֹת וְהַסְּעָלִיּוֹת לְשֵׁמוֹת מוֹשְׁטִים לְהַבִּיא לְנו
תּוֹעֵלָת וְלֵהִיּוֹת, שִׁימוֹשֵׁיִם.